

**Галина Бокшань
(м. Херсон, Україна)**

**МІФОЛОГІЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНО-
ІСТОРИЧНИЙ ІНТЕРТЕКСТИ
У ПОВІСТІ ГАЛИНИ ПАГУТЯК
«ГІРЧИЧНЕ ЗЕРНО»**

У статті досліджується своєрідність взаємодії міфологічного та культурно-історичного інтертекстів у повісті Г. Пагутяк «Гірчичне зерно». Аналізуються джерела міфотворчості письменниці й шляхи переосмислення нею образів світової та української міфології, а також біблійних текстів. З'ясовується специфіка авторських міфологем. Підкреслюється етапне значення повісті «Гірчичне зерно» у процесі формування неоміфологічної домінанти в художній прозі письменниці.

Ключові слова: міфологічний інтертекст, культурно-історичний інтертекст, міфологема, неоміфологізм, сакралізація, мотив, архетипний образ.

В статье исследуется своеобразие взаимодействия мифологического и культурно-исторического интертекстов в повести Г. Пагутяк «Горчичное зерно». Исследуются источники мифотворчества писательницы и пути переосмысления образов мировой и украинской мифологии, а также библейских текстов. Определяется специфика авторских мифологем. Подчеркивается этапное значение повести «Горчичное зерно» в процессе формирования неомифологической доминанты в художественной прозе писательницы.

Ключевые слова: мифологический интертекст, культурно-исторический интертекст, мифологема, неомифологизм, сакрализация, мотив, архетипный образ.

The article investigates the peculiar interaction of mythological and cultural-historical intertexts in the narrative «Mustard seed» by H. Pahutyak.

It analyzes the sources of the writer's myth-creation and the ways of interpreting images of the world and Ukrainian mythology and the Bible texts. The article considers the specific character of the author's mythologems. It highlights the importance of the narrative «Mustard seed» for the formation of the neomythological dominant in the writer's belles-lettres.

Key words: *mythological intertext, cultural-historical intertext, mythologem, neomythologism, sacralization, motive, archetypal image.*

Міфопоетика художньої прози Галини Пагутяк становить собою оригінальне явище та потребує всебічного вивчення. Письменниця підкреслила особливе значення повісті «Гірчичне зерно» у формуванні неоміфологічної домінанти своєї творчості: «Четверта книжка вже менш більш окреслила напрямок, у якому я стану рухатись. <...> Я писала «Гірчичне зерно» по матриці буття: історія батька блудного сина. З цієї повісті я почала не лише відтворювати, а й створювати міфологію Урожа, якою наповняться інші мої книги [9]». Окремі аспекти міфопоетики творчості Г. Пагутяк були предметом дослідження в розвідках А. Артюх, І. Білої, О. Застеби, О. Карабьової, Н. Ткачик та інших науковців, проте повість «Гірчичне зерно» досі розглядалася лише фрагментарно, що спонукає до більш детального аналізу її як етапного явища в розвитку міфомислення письменниці. Це дає підстави вважати тему нашої статті актуальною.

Відтак ми ставимо мету з'ясувати своєрідність взаємодії міфологічного інтертексту в повісті «Гірчичне зерно» з відтвореними у ній культурно-історичними реаліями. Теоретичним засадами нашого дослідження є розуміння інтертексту як «процесу синхронічної взаємодії різних текстів, своєрідного перегуку рівноправних сучасників, навіть якщо між текстами – віки [7, с. 93]», а також положення, сформульоване І. Набитовичем: «Індивідуальні особливості письменника, які виявляються у

його творчості (зокрема його релігійне чи арелігійне світобачення), якраз і є тим контекстом («індивідуальною свідомістю» митця), який надає <...> архетипним взірцям специфічного творчого й світоглядного звучання і дає можливість своєрідним чином «резонувати» (в даному випадку своїми містичними, трансцендентними, релігійними інгредієнтами) у художньому тексті [7, с. 65]».

Спробуємо встановити асоціативні зв'язки назви повісті з міфологічними джерелами й культурно-історичним матеріалом. «Гірчичне зерно» є експліцитною ремінісценцією на біблійну притчу й однойменне оповідання І. Франка. У Євангелії йдеться про те, що Царство небесне подібне до гірчичного зерна [від Матвія, 13:31–32]. Окрім того, образ гірчичного зерна згадується й тоді, коли говориться про віру, здатну на великі дива [від Матвія, 17:20]. В оповіданні Франка зустріч ліричного героя твору зі старим Лімбахом асоціюється з гірчичним зерном, образ якого символізує народження письменницького таланту й початок формування творчої самобутності. Для встановлення зв'язку повісті Г. Пагутяк з культурно-історичними реаліями варто згадати слова письменниці про те, що «Гірчичне зерно» було нав'язне близькістю Франка. Не географічною, а світоглядною [9]». Значущими у даному контексті видається узагальнення К. Дронь щодо міфопоетики Франка: «Реально-життєве <...> органічно сплітається у сув'язь із індивідуальною стихією несвідомого, із нестримним прагненням влити у структуровану картину художньої дійсності якийсь ірреально-фантастичний, магічно-загадковий струмінь, із намаганням переосмислити вічно цінне, завжди актуальне, незмінне через особистісне і автохтонно етнічне, а відтак, вивести приватно-біографічний чи український етнологічний феномен на загальнокультурний рівень [4]». Таке поєднання реального з ірреально-фантастичним яскраво проявляється і в повісті

«Гірчичне зерно», що є ознакою творчої спорідненості Франка і Пагутяк.

Повість «Гірчичне зерно» починається розгорнутим описом ритуалу поховання біди, що містить велику кількість деталей етнографічного характеру. У процесі рецепції цього фрагмента твору читач схильний інтерпретувати його як культурно-історичний факт – «давній урізький ритуал – закопувати біду під горою Ласки [9]». Мотив закопування, спалення чи потоплення Біди (Злиднів), поширений у фольклорі багатьох народів світу, а також в українських легендах і казках («Біда і щастя», «Злидні»), Г. Пагутяк трансформувала у нібито реальний ритуал, який став компонентом авторського міфу про Уріж. У такій міфологізації художнього простору слід вбачати ознаки неоміфологізму в прозі письменниці.

Наскрізним у повісті є образ перлини, символіку якого можна декодувати з опертям на культурно-історичний та Біблійний інтертексти. У творі згадується, що Франко назвав Уріж «перлина Божа на землі [8, с. 14]». У Євангелії Царство Небесне порівнюється з перлиною, яку знайшов купець й обміняв на неї всі свої статки [від Матвія, 13:45–46]. Михайло Басараб, як і той купець, повернувся додому, не маючи нічого, крім перлини. Асоціативно присутній у повісті образ сліз-перлів з однойменного поетичного циклу І. Франка, адже перлина вартувала Михайлові чималих страждань і поневірянь: «Він засне, вдавивши в долоню перлину, сльозу, росу і перлину водночас [8, с. 16]». Образ перлини в «Гірчичному зерні» є полісемантичним символом, що корелює з міфологемою Урожа. Його можна інтерпретувати як репрезентант притулку, дому, а на сакральному рівні – Царства Небесного, в яке можна потрапити шляхом віри. Семантика перлини в тексті повісті актуалізує значення першого елемента опозиції «духовне-матеріальне»: «Щоб вернутись додому не досить здоров'я,

лишніх літ чи грошей на дорогу. Треба не загубити перлини [8, с. 19]». Тут оприявнюється семантика дому як сенсу «вічного повернення». Образ перлини асоційовано з сакральними категоріями віри й любові: «...перлина в його руці розчинилася, наче в оцті, у безвір'ї, безлюбов'ї, жорстокості тих, хто найкращі слова перетворив на гній... [8, с. 20]». Таким чином, міфологема перлини у повісті «Гірчичне зерно» виявляється на лейтмотивному рівні й актуалізується через зв'язок з образом Михайла Басараба.

З точки зору контамінації культурно-історичного й міфологічного інтертекстів цікавим є образ Зоріана Доленги-Ходаковського (1784–1925), польського й українського фольклориста, етнографа й археолога. У міфологізації його постаті в повісті використано трансформації біблійних образів. Так, Зоріан називає себе ловцем: «Я – ловець, але не ловлю звірини і душі чиєїсь не ловлю. Моє діло маленьке – ловити слова на папір [8, с. 114]». Ловцями в Біблії Ісус іменує апостолів [від Матвія, 4:19]. У характеристиці, наданій Зоріану в тексті повісті, актуалізовано риси, властиві апостолам: бідність, але наповненість радістю, уміння жити в простоті, як птахи небесні, про яких дбає Господь. Біблійні ремінісценції в художньому описі Доленги-Ходаковського досить виразні: «А той прийшов у дранті, геть-чисто жебрак, і просив не хліба, не води, а щоб йому заспівали пісень <...> То був вільний чоловік. Не орав, не сів – а жив. І був веселий у нужді <...> Сила, що кликала його в мандри заради слова, йшла від бога [8, с. 35–36]». Оскільки за Біблією Слово є Богом, то пошуки слова можна прирівняти до богошукання, що дає підстави зробити висновок про сакралізацію образу Зоріана в повісті «Гірчичне зерно». На думку Михайла Басараба, «вільна людина – то є віруюча людина [8, с. 54]». У рефлексіях Зоріана – прагнення донести до народу вчення Христа про рівність усіх перед Богом. Таким чином, історична постать Зоріана Доленги-

Ходаковського постає в повісті як міфологізований образ, наділений семантикою сакрального.

Ще однією історичною особою, яка стала персонажем «Гірничного зерна», є український поет Олександр Козловський (1876–1898). У моделюванні його образу, на відміну від попередньо проаналізованого, домінує культурно-історичне, а не міфологічне. Так, у повісті згадується про видання Франком посмертної збірки віршів Леся Козловського «Мірти й кипариси» – подію, яка мала місце в реальному житті. Обставини життя поета, відтворені в «Гірничному зерні», також відповідають історичній правді: його походження з родини священника, хворобливість, здобуття освіти в Львівській політехніці, передчасна смерть. Образу Козловського в повісті властива семантика страждання й приреченості, що надає йому романтичного пафосу. Алюзії на вірші поета, насичені танатологічними рефлексіями, увиразнюють есхатологічні мотиви «Гірничного зерна». Ю. Ковалів зазначає: «Більшість поезій О. Козловського можна зарахувати до цвинтарної лірики. Виповнені медитаціями про сенс людського існування, означені філософічною ясністю думки, вони висвітлюють неминучість смерті... [5, с. 376]». З такою характеристикою О. Козловського узгоджується зображення поета, надане в повісті Г. Пагутяк. Міфологізована у творі тільки сцена його зникнення на «сатанинському» бенкеті, що постає як символічне жертвоприношення. Отже, Г. Пагутяк актуалізувала культурно-історичний інтертекст, створюючи образ призабутого поета-модерніста.

Своєрідним прийомом міфологізації художнього простору в повісті «Гірничне зерно» є зміщення фокусу зображення з міста на село. Так, назви сусідніх до Урожа сіл згадуються повністю (Винники, Мокряни, Ступниця), тоді як у найменуванні міст використано аббревіацію до однієї літери (С., Д., М.). Міфологізована географія твору

відображає рівень значущості населених пунктів у духовному світі героїв. Подібне «зміщення семіотичних акцентів» зауважила Н. Городнюк у творчості В. Шевчука: «Центром художнього простору у текстах письменника виступає околиця, а те, стосовно чого околиця є околицею, – виноситься за межі текстового простору і тим самим оголошується недійсним, заперечується [3, с. 173]». Традиційно місто у творах Г. Пагутяк характеризується негативними конотаціями і репрезентує ворожий для людини простір. Персонажі повісті наголошують на небажанні жити в місті. Такої думки дотримується син старого Басараба – Гриць. Сусідка Михайла у розмові з ним зауважує: «Я би в тім місті не жила [8, с. 19]». Якщо образ села в «Гірчичному зерні» асоціюється з образом саду, то образ міста антигетичний йому: «Коло будинків сиротами росли маленькі деревця, які ніколи не стануть садом <...> Стоятимуть в ряд однакові потвори: безликі, незатишні, негостинні [8, с. 20–21]». На образі міста й села Г. Пагутяк аплікує власний досвід життя у Львові та Києві, з яких до Урожа «поверталась зализувати рани [9]».

У повісті «Гірчичне зерно» міфологема Урожа акумулює семантику утопічності, що сугестує звільнення від тягарів і проблем бездуховного міста. На цей образ можна екстраполювати властивості утопії, яка «повною мірою виконує психотерапевтичну функцію [6, с. 518]». У міфологемі Урожа актуалізовано призначення оберегу: «Уріж – то було єдине місце в усьому світі, де правда торжествувала над кривдою, а ласка над жорстокістю <...> Коріння кожної людини востає у таке місце, Але іноді треба прожити кількасот років, щоби віднайти свій Уріж – урізаний долею клаптик землі, який минають війни, хвороби, смерть [8, с. 29]». Тож Михайло Басараб тікає з міста, яке у його свідомості пов'язане з незатишною квартирою й будинком для престарілих – Останнім Притулком, у рідне село. Він «не

хотів би жити в мурованій кам'яниці. Найліпше маленька біла хатка з низькою стелею, а коло неї садочок [8, с. 11]». Образ «хати з садочком» є імпліцитною ремінісценцією на поезію Шевченка. В уявленні Гриця дім асоціюється з міфологемою Вавилонської вежі, «яка ніколи не буде завершена [8, с. 67]». Вона символізує бездомність Михайла та його сина. На думку І. Білої, у творах Г. Пагутяк «образ відчуженої людини тісно пов'язаний з темою бездомності [2, с. 248]».

З архетипним образом дому корелює мотив мандрів, який у повісті виконує сюжетотворчу функцію. Семантика подорожі як «вічного повернення» реалізується через образи Михайла та його сина Гриця, який резюмує: «Куди б не їхав – вертаєшся знову [8, с. 54]». Їхні блукання світом – видима сторона мандрів углиб себе, значення яких експліковано в повісті: «Навіть якби він прожив усе життя в Урожі, в щоденній тяжкій праці, – і тоді б це здавалося мандрами, бо подорож означає йти від хвилини до хвилини, від року до року, від народження до смерті, від одної простої істини до другої [8, с. 19]». Така семантика несе на собі відбиток автобіографічності, адже саме про такі мандри говорить Г. Пагутяк у коментарях до повісті: «Замість того, щоб розширювати зовнішні межі, я почала шукати внутрішні глибини [9]».

Архетипний символ кола у повісті є ще одним сюжетотворчим елементом. Твір починається з повернення старого Басараба в Уріж, а завершується словами про те, що маленький Михайло колись піде з Урожа. У створенні такого колоподібного сюжету використовується прийом ретроспекції. Михайло й Гриць усвідомлюють, що коло є моделлю їхнього життя, але говорять про кільце, натякаючи не стільки на просторово-часову обмеженість, скільки на його неповноцінність, на брак вільного духу: «Чим вужче кільце, тим менше свободи [8, с. 61]».

У створенні персонажів «Гірчичного зерна» використано образи світової міфології. Так, у характеристиці Михайла Басараба згадується міф про Агасфера, а образ його сина є трансформацією міфу про блудного сина. Через ці міфологізовані образи у повісті розкривається тема «приреченості людини на вічне блукання, на вічний пошук притулку [1]». У відображенні стосунків між Грицем та його братом можна розпізнати алюзію на біблійні образи Каїна та Авеля. В описі Гриця, «котрий пер на собі два кілометри деревину [8, с. 59]» є натяк на Євангельський образ Христа.

Для творення містичної картини балу письменниця залучила архетипні образи дзигаря, люстра, а для зображення його Господині – міфами «зелені очі» та «руде волосся» як маркери зв'язку з потойбіччям. Дивлячись у дзеркало, що в міфологічних уявленнях відіграє роль кордону між світами, Анна й Лесь злякалися, бо, можливо, побачили свою останню мить (невдовзі після бенкету вони померли). В епізоді зустрічі Михайла з померлим Грицьком фігурує архетипний символ відчинених дверей, що експлікує семантику переходу з одного світу в інший, оскільки «люди, котрих кличуть у ті двері, більше не вертаються [8, с. 76]».

До авторських міфологем можна віднести образ трьох груш, який з'являється в багатьох творах Г. Пагутяк. У фольклорній міфології груша є символом дівочтва або нещасливого кохання та нещасного подружнього життя. Наскрізний образ трьох груш у творах Г. Пагутяк є місцем переходу в інший світ, саме звідти почалася подорож Михайла й Леся Козловського до потойбіччя.

Письменниця звертається і до мотивів та образів кельтської міфології. Зокрема, сцени дикого весілля, зображені в романі-феєрії «Зачаровані музиканти» й у повісті «Гірчичне зерно», є трансформацією міфологеми кельтського походження. У творах Г. Пагутяк ці сцени набувають автохтонного забарвлення завдяки використанню

деталей з виразно українським етнічним колоритом: «І всі люди пишно вбрані, по-старосвітськи, десь літ двіста тому так вбиралися [8, с. 109]».

Таким чином, повість «Гірчичне зерно» засвідчує інтенції Г. Пагутяк до синтезу міфологічного й культурно-історичного інтертекстів у тканині твору на мотивному, сюжетному, образному й стильовому рівнях. Письменниця виявляє схильність до міфологізації образів-персонажів та хронотопів шляхом трансформації семантики світових і українських міфів, а також інтерпретації Біблійних текстів. Наявність авторських міфологем у повісті й подальша їх модифікація у наступних творах авторки дозволяє говорити про виразні ознаки неоміфологізму в художній прозі Г. Пагутяк і про етапне значення «Гірчичного зерна» у формуванні констант її ідіостилію. Перспективи подальших досліджень полягають у всебічному вивченні своєрідності авторської міфотворчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біла І. Мотив блудного сина у творах Галини Пагутяк [Електронний ресурс] / Ірина Біла // Режим доступу : www.lnu.edu.ua/faculty/inomov.new/...1/.../7Bila_pdf
2. Біла І. Опозиція світ / людина як екзистенційний концепт розкриття абсурдності світу / Ірина Біла // Український смисл. – 2012. – № 1. – С. 241–249.
3. Городнюк Н. Знаки необарокової культури Валерія Шевчука: компаративні аспекти / Наталія Городнюк. – К. : Твім інтер, 2006. – 216 с.
4. Дронь К. Міфопоетика Франка: термінологічний аспект [Електронний ресурс] / Катерина Дронь. – Режим доступу : eprints.zu.edu.ua/1107/1/06dkifta.pdf.
5. Ковалів Ю. Історія української літератури: кінець XIX – поч. XXI ст. : підручник у 10 т. / Юрій Ковалів. – К. : Академія, 2013. – Т. 1. – 512 с.

6. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [автор-уклад. Ю. Ковалів]. – К. : Академія, 2007. – Т. 2. – 624 с.
7. Набитович І. Універсум *sacrum*'у в художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму) : [монографія] / Ігор Набитович. – Дрогобич ; Люблін : Посвіт, 2008. – 600 с.
8. Пагутяк Г. Гірчичне зерно : [повідісті] / Галина Пагутяк. – К. : Радянський письменник, 1990. – 232 с.
9. Пагутяк Г. Мої книги. Гірчичне зерно [Електронний ресурс] / Галина Пагутяк. – Режим доступу : <http://pahutyak.com/гірчичне-зерно>.
10. Франко І. Гірчичне зерно [оповідання] / Іван Франко // Зібрання творів у 50 томах. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 21. – С. 319–332.

*Стаття рекомендована до друку
канд. філол. наук, доцентом кафедри української літератури
Херсонського державного університету
Чухонцевою Н.Д.*

Стаття надійшла до редакції 22 січня 2014 року

УДК 821.161.2.09

Юлія Бродюк
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ХУДОЖНЯ АНТРОПОЛОГІЯ ТРИЛОГІЇ «ЖМЕНЯКИ» М. ТОМЧАНІЯ

На основі аналізу романів «Жменяки», «Тихе містечко», «Брати», які складають трилогію відомого закарпатського письменника Михайла Томчанія, з'ясовано основні концепти художньої антропології митця на тлі реалій закарпатського села від Першої світової війни до середини